

Я. В. Панко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
студентка-магістрантка V курсу факультету іноземних мов*

Ю.Б. Мінцис

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
кандидат філологічних наук, доцент*

Лексико-стилістичні особливості перекладу літературної казки

“Матильда” Роальда Дала

The article deals with the lexico-stylistic peculiarities of the children's novel “Matilda” and the ways of their translation into Ukrainian.

Key words: literary translation, literature for children, lexico-stylistic means and devices.

Проблема перекладності художнього тексту завжди була і лишається однією з найбільш актуальних для різних галузей гуманітарного знання: теорії та практики перекладу, мовознавства, літературознавства. Її так чи інакше торкалися у своїх працях такі провідні теоретики перекладознавчої науки, як І. Корунець, Р. Зорівчак, В. Коптілов, В. Карабан, Я. Рецкер, В. Комиссаров, Л. Бархударов, В. Виноградов та ін.

Труднощі, що виникають у процесі перекладу художньої літератури, визначаються самою специфікою художнього стилю. Образність є основою художнього тексту, а конкретний спосіб її вияву відрізняє один текст від іншого [3: 13]. Як зазначає В. В. Коптілов, передача мовних засобів, за допомогою яких створюється це явище, є вирішальною для адекватного перекладу твору художньої літератури. Досконалим перекладом художнього твору може вважатися лише такий переклад, який передає ідейно-образну суть першотвору через відображення його семантико-стилістичної структури [3: 5].

Найповніше і найяскравіше образність художнього твору виявляє себе на лексико-фразеологічному рівні, адже слово є головним носієм і виразником експресивності. Маючи конкретне лексичне значення і стилістичне забарвлення, у контексті зв'язків висловлення воно може

набувати додаткових образно-емоційних відтінків, які у художньому творі часто мають вирішальне значення [6: 44].

Розглядаючи проблему перекладу художнього твору, необхідно взяти до уваги також комунікативний аспект. Якщо для будь-якого висловлювання суттєвим є його мотив, комунікативна мета, розрахунок на адресата, то це тим більш необхідне для художнього твору, покликаного не тільки і не стільки передати певний обсяг інформації, як справити відповідний авторському задумові ідейно-естетичний вплив на свідомість всіх тих, кому твір призначений [6: 31]. Відповідно і стилістичні засоби твору підпорядковані авторській меті. Лише той перекладач, який має достатньо розвинену мовну, історичну та культурну компетенції, може задовільно вирішити завдання адекватного художнього перекладу, що полягає у передачі смислового змісту, емоційної виразності і словесно-структурного оформлення оригіналу [4: 195].

У всьому розмаїтті художнього слова особливо виділяється дитяча література. Вона враховує особливості інтелектуального та емоційного розвитку дитини, обсяг її знань та життєвого досвіду, і саме ці чинники є важливими для перекладу. Потрібно не тільки досконало володіти мовою оригіналу та перекладу, але й бути здатним дивитися на текст очима дитини. Також необхідно враховувати, що при опануванні дитячої літератури відбувається постійний взаємообмін естетики та дидактики. Навчально-виховний ефект досягається не лише за рахунок добору спеціальної тематики для дитячих творів, але й за рахунок мови цих творів [10: 6].

Мета запропонованої статті полягає у дослідженні труднощів, що виникають у процесі перекладу лексико-стилістичних фігур у дитячій художній літературі на матеріалі літературної казки “Матильда” Роальда Дала та її україномовного перекладу, виконаного В. Морозовим, а також способів подолання цих труднощів. Вона реалізується у виконанні наступних **завдань**: виявлення лексико-стилістичних засобів у тексті, визначення особливостей їх перекладу та змін, які виникають у процесі перекладу.

Літературна казка “Матильда” містить усі якості, що є прикметними для якісного дитячого твору. Тут читач зіштовхується з явищем контрасту, емоційною налаштованістю, динамікою, напруженою зовнішньою дією, що демонструє особливість побудови казки, а також окреслює читацький горизонт сподівань [9: 218]. Разом з тим Роальд Дал прагнув донести до читача-дитини важливу інформацію, написану його (читацькою) мовою. “Матильда” характеризується у переважній більшості простою розмовною мовою, доступною і зрозумілою дитині. Тим не менш, вона не позбавлена стилістичних засобів, що не є надто складними для сприйняття маленького читача, але здатні викликати яскраві асоціації та бурхливі емоції у його свідомості [7: 134]. Частіше за все у казці використовуються порівняння, епітети, метафори, іронія, гіпербола, вигуки, сленг, вульгаризми, фразеологізми та слова, в яких закладене емотивне значення.

Переклад слів з емотивним значенням рідко становить проблему для перекладача, оскільки, як правило, такі слова мають повні відповідники. Такі слова можна знайти по всьому тексту для більшої виразності мови. Проте особливе стилістичне значення мають емотивні прикметники, що вжиті для портретизації персонажа. Так, для Матильди автор в основному добирає слова *tiny, astonishing, brilliant, genius, remarkable, exceptional, extraordinary, stunning* [11]. Тоді як для Міс Транчбул, наприклад, характерні слова *large, enormous, giant, formidable, appalling, powerful* [11] і т.п. В перекладі Матильда описується словами *маленька, неймовірна, блискуча, геніальна, надзвичайна, виняткова, незвичайна, приголомшлива*, а міс Транчбул – *велетенська, дебела, гігантська, грізна, жахлива, могутня* [2], що повністю відровідає оригіналу. Прикметно також, як автор описує стиль мовлення директорки: він рідко використовує нейтральне *say*, частіше *bark, shout, snap, snort, boom, bellow, yell, scream*. “She hardly ever spoke in a normal voice. She either *barked* or *shouted*” [11: 81] – пояснює автор. Українською перекладач використовує повні відповідники – *гаркати, кричати, буркотіти, пирхати, гримати, ревіти, ренетувати*.

Складніше з перекладом таких пластів лексики, як сленг, вульгаризми, вигуки та фразеологізми, адже часто їх семантичні відповідники в українській мові не мають необхідної стилістичної складової. Тоді перекладачу доводиться або жертвувати прямим значенням слова для досягнення потрібного стилістичного ефекту, або нейтралізувати стилістику і компенсувати її за рахунок інших одиниць.

Сленг, який часто вживається у казці, робить розповідь більш зрозумілою і близькою читачу. Проте буває, що він слугує для непрямой характеристики персонажів. Наприклад, той факт, що Містер Вормвуд часто зловживає такими словами, як *to fiddle, laddie, fellow, to put in a jug, stuff, to butt in, dump, telly* [11; 8: 103], говорить про його низький рівень освіченості. Іноколи у перекладі така лексика нейтралізується (*to fiddle the numbers back* – підкрутити цифри, *laddie* – хлопче і т. д.), а іноколи вдається знайти вдалий відповідник: *to put in a jug* – запроторити в тюрязу, *old dump* – стара таратайка, *telly* – телевізор [2; 8: 103].

Вульгаризми також мають сильно виражену стилістичну функцію у тексті, оскільки характеризують персонажів як грубих, неприємних, викликають відразу до них. Природно, що ці слова Дал вкладає у уста негативних персонажів – Містера і Місіс Вормвудів та Міс Транчбул. Такі образливі слова, як *stupid, fool, idiot, squirt, twit, brat, stinker, viper, ass* [11], адресовані, як правило, дітям і Матильді зокрема. При перекладі важливо донести негативну складову цих слів, використовуючи при цьому більш м'які та пристойні відповідники, адже це все-таки література для дітей. В. Морозов взяв це до уваги і переклав ці слова українською наступним чином: дурний/тупий, дурень, ідіот, нахаба, розбишака, негідник, ідіот [2].

Вигуки та фразеологізми часто трапляються у тексті і слугують для більшої виразності та емоційності. Вони перекладаються підходящими за змістом еквівалентами: *alas* – на жаль; *for heaven's sake* – заради всіх святих; *oh my gawd* – о Господи; *thank goodness* – слава Богу; *to scratch one's head* – чухати потилицю; *to make oneself scarce* – накивати п'ятами; *to lie through*

one's teeth – брехати крізь зуби; *to have one's best interests at heart* – брати близько до серця [11: 2]. Якщо таких немає, доводиться обходитися нейтральними словами, але тоді бажано по можливості компенсувати втрачену стилістичну складову. Наприклад, “*the small girl should be seen and not heard*” – “маленькі дівчатка, бачте, повинні сидіти тихенько, як мишка” [11: 7; 2: 8]. Перекладач був змушений додати порівняння та вставне слово, щоб досягнути ефекту тексту оригіналу. Так само вигук у “*what the blazes are you talking about?*” [11: 58] було втрачено у перекладі, проте ця втрата компенсована за рахунок заміни нейтрального *talk* на емотивне *молоти*: “Та що ви мелете?” [2: 60]. А от фраза “*to prevent from going round the bend*” [11: 45] перекладена просто “рятувати від божевілля” [2: 48], так само як і “*a pillar of the society*” [11: 81] – “опора громади” [2: 87].

Найбільшу стилістичну цінність тексту надають тропи – мовні звороти, створені на основі художнього переосмислення значення мовної одиниці. Серед них у “Матильді” особливу вагу мають епітети. Багато з них є стертими (*dear and dangerous voice*) і не складають труднощів для перекладу. Але деякі з них є новими авторськими ідеями. Вони мають більшу стилістичну цінність і можуть вимагати певних трансформацій при перекладі: *bull-neck* – бичача шия, *poisonous parent* – нестерпний батько, *the smug suet-pudding face* – самовдоволена масна пика; *blue-stockings girls* – занадто начитані дівчата [11: 2]. “Mr. Wormwood was a *small ratty-looking man*, whose front teeth stuck out underneath a thin *ratty* moustache” [11: 18] – “Містер Вормвуд був щуроподібним коротуном зі щурячими вусиками, з-під яких стирчали зуби” [2: 19]. Часто епітети є допоміжними при формуванні інших тропів.

Дуже часто повторюються у казці іменникові епітети, якими дорослі обзивають дітей. Вони є надзвичайно виразними і викликають яскраві асоціації, тому перекладачеві необхідна неабияка фантазія, щоб перекласти такі слова.

Візьмемо для прикладу наступне речення. *“This clot”, boomed the Headmistress, pointing the riding-crop at him like a rapier, “this blackhead, this foul carbuncle, this poisonous pustule that you see before you is none other than a disgusting criminal, a denizen of the underworld, a member of the Mafia!”* [11: 115] – “Цей гнійник, – загриміла директорка, цілячись на нього вершницьким батоном, наче рапірою, – цей *вугор*, цей *гидкий карбункул*, цей *отруйний прищ*, якого ви бачите перед собою, не хто інший, як *наскудний правопорушник, представник злочинного світу, член мафії!*” [2: 123]. Перекладачу вдалося максимально зберегти семантику слів, хоча і були здійснені деякі пристосування: так, слово *clot* не перекладено буквально, а замінено на інше задля більшої гармонії з рештою речення, а слово *denizen* (житель) замінено на *представник*.

Також у “Матильді” дуже частим стилістичним прийомом є порівняння, особливо при портретизації персонажів або у ключових сценах розповіді. Загалом порівняння не складають особливих труднощів при перекладі. “The appalling broad orange-and-green check of the jacket and trousers almost blinded the onlooker. *He looked like a low-grade bookmaker dressed up for his daughter’s wedding...*” [11: 46]. Ефект комічного створюється головним чином за рахунок нетривіального і влучного порівняння, яке доповнюється метафоризованою гіперболою. Переклад досягає того ж ефекту. “Великі огидні оранжево-зелені клітини його піджака та штанів аж очі сліпили. Він *нагадував третьосортного букмекера, що вбрався на доччине весілля*” [2: 50]. – “*She looked, in short, more like a rather eccentric and bloodthirsty follower of the stag-hounds than the headmistress of a nice school for children*” [11: 79]. – “Одне слово, вона *нагадувала* радше *ексцентричну й кровожерливу любительку оленячих ловів*, ніж директорку порядної дитячої школи” [2: 86].

Інколи порівняння дає підґрунтя для подальшого розвитку у складний метафоричний комплекс. “*They [children] are like insects. ... We get rid of flies with fly-spray and by hanging up fly-paper. I have often thought of inventing a spray for getting rid of small children. How splendid it would be to walk into this*

classroom with a gigantic spray-gun in my hands and start pumping it. Or better still, some huge strips of sticky paper. I would hang them all round the school and you'd all get stuck to them and that would be the end of it" [11: 154]. "Наче брудкі комахи... Ми позбуваємося мух, прискаючи спеціальним розчином або вивішуючи папір-липучку. Я часто думала про те, щоб винайти розчин, прискаючи яким, можна було б позбуватися дітей. Як би чудово було зайти в цей клас з величезним пульверизатором у руках і все ним тут обприскати. Або ще краще – принести величезні стрічки паперу-липучки. Я б їх порозвішувала по всій школі, а ви б до них поприлипали, й на цьому б усе закінчилося" [2: 166].

Метафори у тексті переважно стерті. Авторські метафори, які справляють сильний стилістичний ефект, представлені значно рідше, причому вони є порівняно простими для того, щоб дитина-читач могла би їх зрозуміти. Часто вони є метонімією або персоніфікацією. У перекладі такі метафори, як правило, зберігають свої семантичні і стилістичні компоненти з незначними пристосуваннями. "*She was a gigantic holy terror, a fierce tyrannical monster who frightened the life out of the pupils and teachers alike*" [11: 63]. "Втілення жаху в чистому вигляді, люте деспотичне чудовисько, що до смерті лякало і учнів, і вчителів" [2: 69].

Час від часу застосовується прийом іронії. "*It seemed that bingo afternoons left her so exhausted both physically and emotionally that she never had enough energy left to cook an evening meal*" [11: 51]. "Гра в бінго, мабуть, так її виснажувала фізично й емоційно, що в неї ніколи не залишалося енергії на те, щоб готувати вечерю самій" [2: 56]. При перекладі вона мусить бути обов'язково збережена, інакше при її втраті стилістична якість тексту значно погіршиться, а відповідно погіршиться і сприйняття твору.

Зустрічається також гіпербола. Це природно в дитячій літературі, оскільки діти часто схильні перебільшувати. Крім того, вона справляє сильний ефект на читача і викликає сильні емоції, будь-то сміх чи страх. "*Mr. Wormwood let out a yell that rattled the window-panes. "Ow-w-w!" he*

screamed. “Don’t do that! Let go! You’ll take half the skin off my forehead” [11: 28].

“Містер Вормвуд так зарепетував, що аж задзеленчали шибки у вікнах. – Ой-й-й! – верещав він. – Що ти робиш! Перестань! Ти мені здереш половину шкіри з лоба!” [2: 31].

У тексті присутні поодинокі алюзії, як правило, релігійного походження. Їх переклад кидає виклик навіть фахівцям, оскільки поняття, на якому базується алюзія, може бути невідомим читачеві іншої культури. Проблема посилюється, якщо читач – дитина, знання про світ і культуру якої ще обмежені. Тому перекладачеві доводиться шукати вихід із положення.

“Miss Honey was still gazing at the child in absolute wonderment, as though she were The Creation, The Beginning of The World, The First Morning” [11: 171].

“Міс Гані й далі зачаровано дивилася на дитятко, неначе воно було справжнім *Небесним Дивом, що зійшло на землю*” [2: 183]. В. Морозов вдало обіграє цю алюзію, зберігши зв'язок з Біблією та стилістичний ефект, що забезпечується цим зв'язком, але значно спрощує її, усунувши біблійні терміни, що є занадто складними для дитячого сприйняття.

Останнє, що варто згадати у нашому аналізі, це те, що у казці присутні промовисті імена. Так, прізвище *Wormwood* означає полин, гіркота, що вдало характеризує ставлення батьків Матильди до дівчинки. Прізвище вчительки *Honey* означає солодка, мила, лагідна і в казці вона такою і є. А от директорка *Trunchbull* грізна і жорстока, про що свідчить її прізвище, похідне від *truncheon* – палиця, дубина і *bull* – бик. Для англomовної дитини значення цих імен і їх зв'язок з характерами персонажів буде зрозумілим. А от україномовний читач цього не зможе зрозуміти, оскільки перекласти їх немає можливості. Якби відбулася така спроба, то результат, наприклад, Містер Полин або Містер *Гіркий*, чи Пані *Палицебик*, був би сміховинним, не вписувався б ні в норми української мови, ні в концепцію власного імені і вкрай спантеличив дитину. Тому найоптимальнішим варіантом лишається транскрипція і в перекладі читаємо *Вормвуд, Гані, Транчбул*.

На основі проведеного аналізу текстів оригіналу і перекладу, можна зробити **висновок**, що існують певні невідповідності, які зумовлені самою природою художнього слова, а також прагненням перекладача дотримуватися золоті середини між семантичним та стилістичним наповненням тексту. Тим не менш, переклад можна назвати вдалим, оскільки він у переважній більшості зберігає і зміст, і стиль твору, а також завдяки можливостям компенсації втрат, яка зумовлена стилістичним розмаїттям і багатством української мови. Переклад загалом досягає комунікативної мети, поставленої автором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка (на англ. языке) / И. Р. Гальперин. – М.: Высшая школа, 1981. – 316 с.
2. Дал Р. Матильда / Р. Дал. – Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 272 с.
3. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу: навч. посіб. / В. В. Коптілов. – К.: Юніверс, 2002. – 280 с.
4. Крисало О. В., Коновалова А. С. Особливості перекладу збірки англomовного дитячого фольклору “Nursery Rhymes” українською та російською мовами // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 13 (248), 2012. – С. 194–201.
5. Кушнірова Т. В. Жанрові особливості дитячої прози Роальда Дала // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Випуск 36. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2014. – С. 148–152.
6. Мельничайко В. Я. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи // Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту. – Тернопіль: Лілея, 1997. – С. 25–60.
7. Мінцис Е. Є. Особливості перекладу демінутивів з англійської мови на українську (на матеріалі літературної казки Р. Дала “Матильда” та її перекладу) / Е. Є. Мінцис // Науковий вісник Чернівецького університету :

збірник наукових праць. – Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2015. – Вип. 740-741: Германська філологія. – 270 с. – С. 134–137.

8. Мінцис Ю. Б. Демінутивність у художньому дискурсі: когнітивний і прагматичний аспекти (на матеріалі англomовної прози для дітей): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.04 “германські мови” / Ю. Б. Мінцис. – Івано-Франківськ, 2014. – 235 с.

9. Панько О. І. Літературна казка “Матильда” Роальда Дала: особливості рецептивного кола читача-дитини // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка: Мовознавство. Літературознавство. – Випуск 13. – 2015. – С. 216–224.

10. Потапова А. Є. Відтворення стилістичних засобів у перекладі дитячої художньої літератури (на матеріалі українських, німецьких та російських перекладів творів Дж. Ролінг) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / А. Є. Потапова. – Одеса, 2011. – 20 с.

11. Dahl R. Matilda / R. Dahl. – L: Puffin Books, 1996. – 240 p.